

УДК 349.6:347.234

*І. І. Каракаш***СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ВІДНОСИН
ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ ТА ЇХ РЕСУРСИ**

У філософському сенсі природа являє собою об'єктивну реальність, даною нам у відчуттях, що існує незалежно від нашої волі та свідомості. Оточуючий нас природний світ, в нескінченному різноманітті своїх проявів у часі та просторі, знаходиться в безперервному русі й зміненні. Він лише пізнається людиною і суспільством, а його пізнані корисні властивості використовуються ними.

Першепочаткові натуралістичні форми взаємодії людини з природою зводилися до перебування у її середовищі, збирання продуктів для прожитку, забезпечення умов свого існування на рівні самозбереження і подолання стихійних сил природи. Природа цього періоду вже мала завершено досконалі ознаки і була остаточно сформована для задоволення зазначених потреб людини. І сама людина розглядала себе в єдності з природою, не відокремлюючи себе від природного оточення. Такі форми взаємодії людини з природним середовищем визначалися не станом природи, а нерозвиненістю самої людини, примітивністю його знарядь і засобів діяльності у її середовищі. Тому на цьому етапі існування природи і людини не має підстав для тверджень про використання природних багатств на власницьких засадах та про існування соціально-філософських проявів відносин природноресурсової власності.

У подальшому, коли людина удосконалила знаряддя і засоби впливу на природу, пристосувала використання природних явищ у своїх інтересах, пізнала способи подолання природних перешкод для видобутку засобів існування і усвідомила себе особистістю, вона «виділилась» з природного середовища, сформувала людське суспільство та відокремилась у соціальне середовище. На цьому етапі у людства, яке консолідувалося у суспільство, з'являється свобода вибору засобів і способів впливу на природу.

Проте ані окремих індивідуум, ані суспільство в цілому, в силу об'єк-

тивних факторів неможливості існування поза природних умов і засобів, не втрачають своїх зв'язків з природним середовищем. Змінюються лише форми особистісних та міжособистісних відносин, з'являються відносини соціальних груп і суспільні відносини щодо використання багатств природи, у т.ч. на засадах власності [1, с. 48]. На цій основі, як у стародавні часи та середньовіччя, так і у даний час, людство пов'язує з природою свої релігійні уявлення, моральні принципи, естетичні відчуття, філософські погляди і соціальні відносини.

Виявлення універсальних закономірностей і узагальнення найбільш істотних зв'язків людини і суспільства зі своїм природним оточенням виступають як філософські категорії мислення та пізнання. Сучасний світогляд, що спирається на поглибленні знання змісту відносин природно-ресурсової власності, викликаних зростанням масштабів їх впливу на розвиток суспільного життя і ускладненням соціальних процесів, ставить нас перед необхідністю більш глибокого філософського осмислення процесів, що відбуваються у сфері природного буття і взаємодії людини і суспільства із природним середовищем.

Розгляд соціально-філософських аспектів відносин власності дозволяє виявити різні світоглядні підходи щодо використання природних багатств на основі власності. Відомі, наприклад, відмінності у відносинах власності на природні ресурси в європейському та азійському моделях. Якщо в середньовічних європейських селянських громадах земля та інші природні ресурси переважно належали на основі індивідуальної власності, а результати виробленого продукту підлягали приватному присвоєнню, то азійська форма використання природних багатств для виробництва матеріальних благ розглядала їх виробників лише в ролі користувачів, визнаючи власниками природних багатств божественні сили або представників верховної влади.

Об'єктивне існування та суб'єктивне сприйняття різноманіття взаємозв'язків національних спільнот з природним оточенням своєї країни, формує культурний світогляд її населення, виробляє менталітет народу, забезпечує духовно-історичний розвиток нації. На підставі соціально-філософських поглядів формуються відносини власності на природні багатства, які в подальшому закріплюються в національному правопорядку [2, с. 43–45]. Це підтверджується, наприклад, досить швидким вирішенням питання про визнання права приватної власності на землю у межах усїєї сучасної території України як європейської країни. Визначальну роль тут відіграло те, що в Україні, особливо у її західній частині, мали місце відповідні традиції [3, с. 19–33] приватної земельної власності, на відміну від тривалого розгляду і вибіркового закріплення права приватної власності на землю в окремих регіонах Російської Федерації, яка є євразійською країною. Тому постановка питання про соціально-філософські аспекти відносин власності на природні багатства, з одного боку, відкриває можливості для осмислення суті загальної, колективної та соціальної власності на них, а іншого боку, дозволяє

глибше проникати у сучасні теоретичні обґрунтування індивідуальної, особистої та приватної власності на об'єкти природного походження.

В період офіційного панування єдиної радикально-матеріалістичної філософської концепції у нашому суспільстві дослідження відносин власності базувалися в основному на поглядах «трудової теорії походження власності», класичним автором якої був англійський філософ-матеріаліст, провідник ліберальної доктрини відносин власності Джон Локк. Але на нього як на основоположника цієї теорії не завжди вказували, часто не справедливо приписуючи «трудову теорію» марксистському вченню про власність. Між тим, згідно з ліберально-матеріалістичним вченням цього філософа за «законом розуму», що спирається на здоровий глузд, «дозволяється, щоб речі належали тому, хто витратив на них свій труд». Саме за допомогою праці людина «відгороджує свою власність, перш за все земельну ділянку, «від загального надбання». Разом з тим власність за вченням Локка є природним станом, що передує взаємодії людей, а ця взаємодія виникає в силу «тісноти й нестачі землі», в результаті чого люди відгороджуються, і «таким чином, шляхом договору і угоди затвердили власність» [4, с. 278–279].

При усій зовнішній привабливості та популярності «трудової теорії» походження власності, навряд чи вона може претендувати на універсальність, хоча б вже у силу того факту, що природні об'єкти за своїм походженням не мають ознак трудового утворення. На це особливу увагу звертав відомий німецький філософ Іммануїл Кант, який писав, що всі люди до будь-якого юридичного акта мають правомірне володіння землею, тобто «мають право бути там, куди природа і випадок їх помістили». Юридичним актом придбання земельної власності, за його твердженням, є *occupatio* або заволодіння. «Праця для придбання землі не потрібна, оскільки спеціальні форми праці не створюють безпосереднього володіння» [5, с. 43] земельною ділянкою.

До цього можна додати і те, що абсолютизація «трудової теорії» може поставити під сумнів правомірність оволодіння не тільки землями та іншими багатствами природного походження. Придбання майнових предметів, наприклад, шляхом їх міни, дарування, успадкування, купівлі-продажу або інших угод також не породжуються особистою чи суспільною працею у сенсі безпосередньої трудової діяльності. Тому, слідуючи «трудовій теорії» походження власності, їх слід було б віднести до соціально не схвальних, «хибних», «безчесних» і «ганебних» способів набуття власності.

Поступовий відхід від марксистської теорії походження власності та права власності помітно активізував звернення до гегелівської філософії права, зокрема, до його вчення про право власності на основі «заволодіння річчю» і «договірної форми власності», «природної свободи особистості» та «вольового змісту права». Згідно з об'єктивно ідеалістичними поглядами Гегеля, власність є «вміщення волі у річ» [6, с. 101], на підставі чого особа проявляє «зовнішню сферу своєї свободи», а до

цього «зовнішне взагалі — річ, невільне, безособове і безправне» [6, с. 103].

Договір за вченням Гегеля розглядається як опосередкована форма виникнення власності. «Це опосередкування полягає у тому, що я володію власністю вже не тільки за допомогою речі та моєї суб'єктивної волі, а також за допомогою іншої волі ... Договір передбачає, що вступники до нього визнають один одного особами і власниками...» З цього випливає, що якщо «захоплення і зовнішне володіння завжди виявляються нескінченним чином невизначеними і недосконалими» [6, с. 94, 99], «то у договорі власність виявляється як повна, безперечна і досконала, стає власністю для всіх, правом власності, так що договір — це форма власності» [6, с. 128, 129].

Незважаючи на визначення власності як абсолютного права людини на присвоєння всієї речі, тим не менш, Гегель звертав увагу на можливість виникнення у виняткових випадках необхідності підпорядкування приватної власності вищих сфер права державі. Проте такі винятки, підкреслював він, не можуть бути результатом сваволі, а «повинні мати підставою розумний державний організм» [6, с. 78]. Таким чином, разом з природним правом, позитивне державно-правове регулювання відносин власності, є найважливішою складовою гегелівської філософії права, що мала найбільш глибокий вплив на подальші погляди щодо закріплення відносин власності [7, с. 48], у т.ч. на марксистське вчення про власність та право власності.

Тут немає необхідності детально викладати положення марксистської філософії власності як присвоєння, що отримала широке визнання у вітчизняній соціальній літературі минулих років. Тим не менш слід навести принципове висловлювання К. Маркса про те, що приватна власність на землю має уявлятися «в такій же мірі безглуздою, як приватна власність однієї людини на іншу людину. Навіть ціле суспільство, нація і навіть всі одночасно існуючі суспільства, взяті разом, не є власники землі. Вони лише її володарі, які користуються нею, і ... повинні залишити її поліпшеною наступним поколінням» [8, с. 337].

За висловлюванням класиків марксизму «первинний факт завоювання» землі був лише «прикритий» природним правом [9, с. 54]. Більш того, встановлення права окремих осіб на вільне і повне володіння земельними ділянками, неминуче тягне їх подальшу концентрацію в руках порівняно вузького кола осіб. Як зазначав Ф. Енгельс, «ледве була встановлена власність на землю, як була вже винайдена й іпотека» [10, с. 187], тобто застава нерухомості, що перешкоджає її подальшому відчуженню та «оборотоздатності». І це при крайній обмеженості природних, у т.ч. земельних ресурсів, якими володіє людство. Саме тому право власності на землю та інші природні ресурси в будь-якому суспільстві відрізняється різноманітними обмеженнями [11, с. 339], аж до встановлення державної власності на природні ресурси та законодавчого закріплення можливості вилучення земельної ділянки у власника

«в публічних інтересах» з виплатою компенсації [12, с. 206–208] або без такої при здійсненні експропріації та конфіскації.

Можна припустити, що саме звідси бере свій початок «природна» ідея «соціалізації землі» та оголошення її народною приналежністю, з відміною будь-якої власності на землю та інші природні багатства, окрім народної. Її зміст полягає у тому, що за відсутності їх конкретного юридичного власника, органи державної влади отримують широкі повноваження щодо розпорядження земельними та іншими природними ресурсами, а окремі підприємства та громадяни — необхідні права щодо їх використання для ведення господарської та інших видів діяльності [13, с. 30]. Але нікому з них не надається право власності на землю та інші природні ресурси, бо воно відкидається самою філософською концепцією «соціалізації», а у подальшому витісняється заходами і засобами її реалізації. На цій основі їх виключення із сфери відносин власності зводиться в абсолютний соціальний і правовий принцип будівництва соціалістичного суспільства і держави.

Найбільш поширеним в літературі є теорія власності як «соціальна функція» або теорія «соціальної пов'язаності» відносин власності не тільки з індивідуальними, а й суспільними інтересами. Основоположником цієї теорії справедливо визнається французький юрист Леон Дюги, якому належить твердження про те, що в індустріальних державах ... підприємства набувають соціального характеру [14, с. 905–906], а підприємці воістину виконують соціальні функції [15, с. 79]. У подальшому найбільш яскравими прихильниками розвитку цього напрямку теорії власності у Німеччині стали Ю. Гедеман, О. Гірке, Ф. Коблер та інші представники соціальної концепції відносин власності.

Теорія власності як «соціальна функція» одержала поширення в кінці XIX — на початку XX століття. Вона була пов'язана зі спробами визначення власності на основі ідеї «загального блага», що є головною основою права власності. Держава як захисниця «загального блага» при збереженні права приватної власності може контролювати і регулювати використання землі, не роблячи тим самим право земельної власності ілюзорним. Так, за твердженнями Ю. Гедемана, земля є народним майном, і власність на землю є «народний лен». Отже, «серцевину» власності на землю становить «обов'язок», а не ідея необмеженого права панування людини над річчю. Проте у зв'язку з тим, що земля, за народною думкою, взагалі не «річ», обробка та використання землі є обов'язком землевласника по відношенню до суспільства. Цим якраз і обґрунтовували необхідність переходу від індивідуальних форм власності на землю до «соціалізації» землі.

Інакше уявлялася ідея власності як засобу забезпечення «загального блага» у філософсько-правових дослідженнях дореволюційної Росії. Так, відомий російський державний діяч і правознавець з історії права К. П. Победоносцев відзначав, що обмеження власності передбачається самим визначенням права власності, яке розуміється як влада у межах,

встановлених законом і обумовлених «економічними потребами усього суспільства» [16, с. 343]. Дещо пізніше видатний філософ і економіст С. М. Булгаков писав, що «свобода розпорядження землею впливає з повноти прав сучасної особистості та становить необхідне завоювання новітнього господарського індивідуалізму при певних обмеженнях на користування земельною власністю в громадських інтересах» [17, с. 269]. Цікавими є також погляди російського філософа — неогегельянця І. О. Ільїна, згідно з якими «людині необхідно вкладати своє життя у життя речей: це неминуче від природи і дорогоцінне у духовному відношенні. Тому це є природне право людини, яке і повинно огороджуватися законом, правопорядком і державною владою» [18, с. 126]. Наведені положення явно спрямовані на примирення традиційної теорії «індивідуалістичної» та новонародженої «соціальної» концепції регулювання відносин власності.

Однак ідея соціальної функції власності не вирішує проблему «речових правомочностей» власника. Крім того, уявлення про «речову власність» XIX століття і законодавче закріплення відносин власності як «соціальної функції» у XX столітті істотно різняться між собою. Якщо у першому випадку розуміння власності ґрунтувалося на римсько-правовому цивілістичному трактуванні як «ставлення індивідуума до речі», то у другому — в поширенні власності на матеріальні та нематеріальні об'єкти на основі конституційного законодавства, що закріплює соціальні відносини власності.

Відомо, що у Веймарській конституції Німеччини 1919 року власність закріплювалася не тільки як право, а й як обов'язок, а використання об'єктів власності розглядалося як «служіння загальному благу». З цього випливає, що соціальна сутність теорії «соціальної функції» власності полягає у її поданні не тільки як суб'єктивного права, а і як юридичного обов'язку. Обмеження власності соціальними інтересами на основі концепції «соціальної функції» або «соціальної пов'язаності» забезпечувало подолання необмежених індивідуалістичних інтересів власника з метою досягнення «загального соціального блага».

Концепція «соціальної пов'язаності» власності знайшла свій подальший розвиток у довоєнному законодавстві деяких європейських держав. У цьому законодавстві передбачалися норми, що надавали право державним органам: у разі суспільної необхідності накладати спеціальні обов'язки на промислові та сільськогосподарські підприємства; покладати повинності, пов'язані з регулюванням розподілу сільськогосподарських продуктів і промислових виробів в інтересах національного виробництва; проводити експропріацію майна у власника, який не зберігає чи експлуатує майно, що становить інтерес для національного виробництва, і завдає йому цим певний збиток тощо. При цьому наведені норми супроводжувались традиційним визначенням права власності як права власника «користуватися і розпоряджатися речами повним і виключним способом у межах та з дотриманням обов'язків, встановлених правопорядком».

Не менш характерним було закріплення у законодавстві цього періоду гарантій власникам «справедливої винагороди» не тільки на випадок вилучення або реквізиції майна в силу суспільної необхідності, а і на випадок його експропріації, викликаной неналежним використанням майна. Однак норми про обов'язки власників не позбавляли їх права на отримання вартості свого майна. Таким чином, господарсько-правовий підхід до власності ґрунтувався на поєднанні «вільної автономії приватного власника» [19, с. 288] у господарській сфері з необхідністю забезпечення «громадського порядку» в умовах формальної юридичної рівності всіх членів суспільства, тобто виконання «загальносоціальної функції в умовах правової держави».

В подальшому при втіленні теорії правової держави в практику державного будівництва концепція власності як «соціальна функція» отримала подальший розвиток. Згідно з його положеннями, «соціальна пов'язаність» є наслідком приналежності окремої особи суспільству, що обмежує власність тим сильніше, чим більше її використання відбувається в соціальній сфері. В умовах правової держави вони були зведені у ранг принципу права, що означало: «відмова від такої системи власності, при якій індивідуальний інтерес має безумовну перевагу перед інтересами суспільства». Тому виконання обов'язків з використанням об'єктів власності одночасно мають служити для добра всіх. Щодо відносин власності на природні ресурси такий підхід у цілому слід визнати справедливим, тому що масштабне використання природних багатств здійснюється не стільки у сфері індивідуальних інтересів, скільки у сфері інтересів публічних.

Проголошення Україною мети побудови правової держави до певної міри продиктовано концепцією «соціальної функції» власності, заснованої на її конституційному закріпленні не тільки як права, а і як юридичного обов'язку. Так, згідно зі ст. 41 Конституції України, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Разом з тим у ст. 13 Конституції передбачено таке: «Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству». Наведені вимоги є особливо актуальними стосовно використання об'єктів природноресурсової власності. У зазначених конституційних положеннях явно вбачається не тільки офіційне визнання у нашій країні теорії «соціальної функції» власності та прагнення сучасної української держави до статусу правового, а й визначення ознак соціальної держави. Таким чином, можна стверджувати, що саме це стало підставою для одночасного закріплення головних ознак Української держави як соціальної та правової поряд з її іншими характеристиками, передбаченими у ст. 1 Конституції України.

Соціально-філософські аспекти власності виявляються і у концепції «народного капіталізму», що виникла як продовження розвитку теорії «соціальної функції». В її основу покладені ідеї, що висловлювалися ще на початку ХХ століття щодо «демократизації» відносин власності та

забезпечення рівного доступу до національних багатств за допомогою широкого впровадження у господарську діяльність акціонерних товариств. Поширення максимальної кількості їх акцій викликало значний інтерес серед населення європейських країн та США у 20-ті роки минулого сторіччя. У цей період існували сприятливі об'єктивні умови для проведення в реальне життя ідеології «демократизації» власності. Проте подальший розвиток суспільних процесів, які виникли у зв'язку із світовою економічною кризою 30-х років, призвів до різкого звуження і швидкого згортання пропаганди ідеї «народно-капіталістичної» власності та її реалізації на практиці [20, с. 88–105].

Концепція «народного капіталізму» була відроджена у післявоєнний період за часів піднесення економічного розвитку США. Одним з її реаніматорів був голова Торговельної палати США Джонсон, який стверджував, що американські капіталісти, що будують залізні дороги, виплавляють сталь або випускають автомобілі, не тільки отримують мільйонні прибутки, а й беруть живу участь у «процесі створення американської цивілізації». Найбільш послідовно ідеї «народного капіталізму» відстоювали А. Берле, М. Надлер, С. Кунец, О. Каплан, Л. Кіммель та інші американські дослідники відносин власності у середині ХХ століття [21, с. 45–68].

Соціально-філософський сенс власності за концепцією «народного капіталізму» полягає у тому, що власність в результаті акціонування придбала народно-демократичний характер. Наслідком цього явища став перерозподіл власності між різними соціальними верствами населення, в результаті чого збільшилися його доходи і підвищився життєвий рівень народу. У подальшому концепція «народного капіталізму» знайшла широке визнання в європейських країнах у найрізноманітніших варіантах під найменуванням теорій «перетворення робітників у власників», «формування власності робітників», «розсіяння власності серед робітників», які вирішують проблему несправедливого розподілу власності.

Незважаючи на проголошення переходу української соціально-економічної системи на ринкові відносини, доктрина «народного капіталізму» та її різноманітні модифікації не отримали визнання у нашій країні. Це пояснюється тим, що акціонерна форма власності офіційно не визнана самостійною формою власності, а розглядається або як різновид колективної форми власності, або як різновид приватної власності. Її «вторгнення» у відносини природноресурсової власності є ще менш помітною у зв'язку з законодавчими обмеженнями акціонерного використання природних багатств. Тим не менш поступове повернення природних об'єктів у майновий цивільно-правовий обіг і перетворення природних багатств «народної власності» у твердий капітал відкривають певні перспективи перед теорією «народного капіталізму».

Найбільший соціально-філософський інтерес, на наш погляд, становить концепція власності в теорії «демократичного соціалізму». Згідно

з цією доктриною до справедливого соціального розподілу власності можна прийти на основі її еволюційного розвитку за допомогою здійснення реорганізації та ефективного реформування відносин власності. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом поступового поліпшення, необхідної модернізації і поступальної трансформації власності у соціальне життя суспільства без революційного руйнування соціальних устоїв суспільства, в основі яких лежать відносин власності. Згідно з теорією «демократичного соціалізму» розвиток демократичних інститутів народовладдя відбувається у формі «виборності державних органів влади», «мирного перетворення структури виробництва», «демократизації державного управління у сфері економічного розвитку», «здійснення контролю за розподілом матеріальних благ», «забезпечення відкритості та широкої гласності в галузі отримання та використання доходів різними верствами суспільства» тощо. Саме таким чином вони активно впливають на регулювання у відносинах власності.

У соціально-філософському аспекті доктрина «демократичного соціалізму» відносин власності становить вихідні складові для формування «змішаної економіки» на основі різноманіття форм власності з використанням ринкових механізмів «автономно вільними» [22, с. 407–457] власниками та здійсненням управлінських функцій державними органами. Поєднання ринкових механізмів і державного управління в структурі «змішаної економіки» ґрунтується на комбінуванні державної та приватної власності. Вона характеризується поширенням наявності та реальним функціонуванням як приватно-правової, так і публічно-правової форм власності.

До сфери приватно-правової форми власності відноситься власність громадян та їх об'єднань, власність приватних підприємств та інших підприємницьких структур, змішана власність фізичних та юридичних осіб недержавної форми власності і т.п. До публічно-правової форми власності традиційно відносять державну власність, муніципальну та комунальну власність, а також змішану власність, що утворена державними, муніципальними та комунальними власниками. Таке різноманіття форм власності у публічному і приватному секторах національної економіки забезпечує оптимальний соціально-економічний розвиток на основі об'єктивно сформованого конкурентного середовища в умовах «змішаної економіки» за принципом «конкуренція — наскільки це можливо, а державне управління — наскільки це необхідно» [23, с. 161].

У рамках концепції «демократичного соціалізму» у відносинах власності виникло безліч теоретичних конструкцій власності. Переважній більшості з них властивий певний соціально-економічний зміст, що відбивається у їх найменуваннях «соціального партнерства», «органічного поєднання», «інтеграційної взаємодії», «соціального синтезу», «теорії конвергенції», «направляючої та регулюючої держави», «держави загального благоденства», «формування продуктивної і непродуктивної власності» тощо. На основі доктрини «демократичного соціалізму» роз-

роблено чимало формально-юридичних концепцій права власності, до яких належать теорії «змінившихся правомочностей власності», «розширення правомочностей соціального управління власністю», «вільної підприємницької ініціативи» і т.д. Кожна із зазначених економічних і правових теорій власності має свій філософський зміст і соціальну спрямованість, які не уявляється можливим розглянути тут навіть в порядку короткого опису.

Сучасний економічний розвиток на основі ринкових відносин вимагає пошуку нових філософських концепцій відносин власності, найбільш помітною серед яких є обмінно-оборотна теорія власності. Обмінно-оборотну природу походження власності та права власності, спираючись на гегелівське вчення про договір і речово-зобов'язальний дуалізм цивільного права, відстоює К. І. Скловський [24, с. 54–94]. Безумовно, вона становить значний науковий інтерес і заслуговує подальшої дослідницької уваги. Тим не менш слід зазначити, що, по-перше, ця концепція охоплює походження власності та функціонування права власності в їх цивілістичному трактуванні, яка значно пізніше була поширена на право земельної та іншої природноресурсової власності. Та й земельні ресурси у даний час включені в оборотні відносини зі значними обмеженнями. З цієї причини зазначену концепцію не можливо сприймати як універсальну і всеосяжну, яка б охоплювала у даний час усе різноманіття природних об'єктів та багатства природноресурсової власності.

Слабкий вплив оборотно-обмінної теорії власності на земельні відносини визнається і прихильниками таких поглядів. Тим не менш спостерігається велика спокуса молодій філософській думки поширити закономірності функціонування майнової власності на природноресурсові об'єкти в цілях досить швидкого розв'язання суперечностей, що виникли між ними і гальмують розвиток один одного в ринкових умовах. Адже революційне поширення майнової конфіскації та націоналізації на земельні ресурси та інші природні об'єкти у 20-ті роки минулого століття досить швидко вирішили аналогічні суперечності. Але це мало своїми наслідками надмірне усупільнення як природноресурсової, так і майнової власності. Незважаючи на те, що в сучасних умовах склалася діаметрально протилежна ситуація, все ж наполегливо пробиваються теоретичні обґрунтування необхідності поширення властивостей майнової власності на природноресурсові відносини. Практична реалізація такої концепції може призвести до іншої крайності — надмірної приватизації не тільки майнової, а й природноресурсової власності на шкоду соціальним інтересам.

Позитивне правове закріплення відносин власності на природні об'єкти в українському законодавстві все ж таки зберігає свою близькість до концепції «демократичного соціалізму». Так, відповідно до ст. 13 Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної

зони є об'єктами права власності Українського народу. А згідно з положеннями ст. 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», повновладдя народу в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів реалізується як безпосередньо, шляхом проведення референдумів, так і через органи державної влади відповідно до Конституції та законів України. У наведених нормах явно проглядаються прояви елементів концепції «демократичного соціалізму». І хоча вони переважно зумовлені попереднім соціальним періодом розвитку відносин власності та сучасним публічним еколого-економічним значенням природних об'єктів, їх концептуальний соціально-філософський сенс істотно не змінився.

Література і примітки

1. Гальчинський А. Історизм відносин власності: методологічні аспекти аналізу / *А. Гальчинський* // Економіка України. — 1993. — № 9.
2. Про взаємозв'язок культурного світогляду та національного правопорядку у відносинах власності див: Рубаник В. Утвердження приватної власності в Україні: окремі нотатки з приводу теоретичних і практичних підходів / *В. Рубаник* // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 4. — С. 43–45.
3. Харитонов Є. О. Українська традиція приватного права: співвідношення між Сходом і Заходом / *Є. О. Харитонов* // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — № 4. — С. 19–33.
4. Локк Д. Сочинения. В 3 т. Т. 3 / *Д. Локк*. — М., 1988.
5. Кант И. Метафизика нравов. Метафизические начала учения о праве / *И. Кант*. — С.Пб., 1903.
6. Гегель. Философия права / *Гегель*. — М., 1991. — (Сочинения; т. VII).
7. Нерсесянц В. С. Гегелевская философия права: история и современность / *В. С. Нерсесянц*. — М., 1974.
8. Маркс К. Сочинения. Т. 25, ч. II / *К. Маркс, Ф. Энгельс*.
9. Маркс К. Сочинения. Т. 18 / *К. Маркс, Ф. Энгельс*.
10. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / *Ф. Энгельс*. — М., 1970.
11. Ще у Стародавньому Римі перехід земельної ділянки від однієї особи іншій вимагав згоди сільської громади. Див: Штаерман Е. М. Римская собственность на землю / *Е. М. Штаерман* // Вестник древней истории. — М., 1997. — С. 339.
12. Кулагин М. И. Эволюция гражданского права в современных капиталистических странах / *М. И. Кулагин* // Советское и иностранное гражданское право (проблемы взаимодействия и развития). — М., 1989. — С. 206–208.
13. Суханов Е. А. Лекции о праве собственности / *Е. А. Суханов*. — М., 1991.
14. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства / *Л. Дюги*. — М., 1908.
15. Дюги Л. Общее преобразование гражданского права со времени кодекса Наполеона / *Л. Дюги*. — М., 1919.
16. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Т. I / *К. П. Победоносцев*. — С.Пб., 1868.
17. Булгаков С. Н. Капитализм и земледелие. Т. I / *С. Н. Булгаков*. — С.Пб., 1900.
18. Ильин И. А. О частной собственности / *И. А. Ильин* // Русская философия собственности. — С.Пб., 1993.
19. Франк С. Л. Собственность и социализм / *С. Л. Франк* // Русская философия собственности. — С.Пб., 1993.

20. Лазар Я. Собственность в буржуазной правовой теории / Я. Лазар. — М., 1985.
21. Беглов И. И. США: собственность и власть / И. И. Беглов. — М., 1971.
22. Керимов Д. А. Философские проблемы права / Д. А. Керимов. — М., 1972.
23. Алексеев С. С. Право: теория и философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М., 1999.
24. Скловский К. И. Собственность в гражданском праве / К. И. Скловский. — М., 2000.

А н о т а ц і я

Каракаш І. І. Соціально-філософські аспекти відносин власності на природні об'єкти та їх ресурси. — Стаття.

У статті розглядаються питання власності та права власності на природні об'єкти та їх ресурси у соціально-філософському розумінні. Наводяться та аналізуються різні погляди класиків філософії щодо виникнення та реалізації відносин власності. Особлива увага приділяється гегелівській філософії права власності та вплив його вчення на російську філософію права власності на об'єкти природного походження.

Ключові слова: право власності, відносини власності, природні об'єкти, філософські аспекти власності, теорія «соціальної функції» власності.

А н н о т а ц и я

Каракаш И. И. Социально-философские аспекты отношений собственности на природные объекты и их ресурсы. — Статья.

В статье рассматриваются вопросы собственности и права собственности на природные объекты и их ресурсы в социально-философском понимании. Приводятся и анализируются различные взгляды классиков философии относительно возникновения и реализации отношений собственности. Особое внимание уделяется гегелевской философии права собственности и влиянию его учения на русскую философию права собственности на объекты природного происхождения.

Ключевые слова: право собственности, отношения собственности, природные объекты, философские аспекты собственности, теория «социальной функции» собственности.

S u m m a r y

Karakash I. I. Socially-philosophical aspects of property relations of the natural objects and their resources. — Article.

In the article questions of property and right of property of the natural objects and their resources in the social-philosophical understanding are examined. Different views of the classicists of philosophy relative to appearance and realization of property relations are given and are analyzed. Special attention is paid to the Hegelian philosophy of the right of property and to the influence of its study the Russian philosophy of the right of property of the objects of natural origin.

Keyword: right of property, property relations, natural objects, philosophical aspects of property, the theory of «social function» of property.